

ספרות עניפה נכתבה על חדירתה של גרמניה אל המזרח, אולם על קשריה עם היהודים ידוע פחות. כה במידה שהתעצמה חדירה זו, גברה גם ההגנה על יהודי גרמניה וכני-חסותה מתושבי ארץ-ישראל. פֶּאֹל פּוֹן טִישְנְדוֹרְף, הקונסול הגרמני הכללי בירושלים, ראה זכות כהיותה של גרמניה המעצמה האירופית היחידה שדרשה בשנת 1893 את ביטול הגזירות של הממשלה העות'מאנית שאסרו על היהודים לרכוש קרקעות! לפני הסתיו של שנת 1898, ערב צאתו של וִילְהֵלְם השני למסעו במזרח, נראה היה שהקיסר יכריז על נכונותו לקחת תחת חסותו את עליית היהודים ואת התיישבותם. בהדרכת ידידו ויועצו הרוזן צו אוֹלְנְבּוֹרְג, הגיע הקיסר למסקנה שתורכיה תפיק תועלת כלכלית מהתיישבותם של יהודים בארץ-ישראל ואילו גרמניה תשיג דריסת-רגל איתנה במזרח ותקל גם על פתרון שאלת היהודים באירופה.

עמדתו של וִילְהֵלְם באה לידי ביטוי במכתבו אל הדוכס הגדול מֶבֶרְן, דודו, מן ה-29 בספטמבר 1898; בו כתב, בין השאר:

עקרונית, הרעיון הציוני תמיד עניין אותי ואף עורר את אהדתי. הגעתי למסקנה שאנו נתקלים כאן בשאלה שחשיבותה ראשונה במעלה... אני משוכנע שיישובה של הארץ הקדושה על-ידי בניו של עם ישראל [Volk Israel] האמידים והחרוצים תביא לארץ-הקודש ברכה ועושר ללא-שיעור וכך עשוי הדבר לגרום בעקבותיו החיאתה ופיתוחה של קדמת אסיה. יישוב כזה יביא מיליונים לאוצרה של תורכיה... וכך יימלט 'האדם החולה של אירופה' לאט-לאט מפשיטת-רגל... אז לא יהיה קל כל-כך לחלק את האימפריה העות'מאנית, גם מרצם וכוחם היצרני של בני-שם יופנה למטרות מכובדות יותר מניצולם של הנוצרים; שמים רבים חברים במפלגה הסוציאל-דימוקראטית, המעוררים התנגדות למשטר, יהגרו מזרחה וימצאו שם תעסוקה מספקת יותר... ברור לי שכתשע-עשירות מכל בני-העם הגרמני יודעו לשמוע בכוא-הזמן שאני אוהד את הציונים ושאיני מתכוון לקחתם תחת חסותי כשיפנו אלי.

* מאמר זה מבוסס על ספרי: *Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918*, Oxford University Press, 1977.
[להלן: פרידמן, גרמניה, תורכיה והציונות].
1 *Auswärtiges Amt Akten, Türkei, 195: Die Juden in Türkei*, K 692/ K 175847-64 [להלן תורכיה, 195].
טישנדורף אל משרד-החוץ הגרמני, 19 ביוני 1897.

קשת-ניצחון שהוקמה בירושלים לכבוד ביקורו של הקיסר וילהלם השני, 1898

את הנימוקים המוסריים האלה חיזק הקיסר בטיעונים של תועלת:

מנקודת-מבט של ה-Realpolitik אין להתעלם משאלה זו בשים אל לב לכוחו העצום (ואפילו המסוכן) של ההון היהודי הביין-לאומי; האם לא יהיה זה הישג ניכר לגרמניה אם העולם היהודי יכיר לה תודה? בכל מקום מרימה האנטישמיות את ראשה האיום והאכזר כמפלצת ההדָרָה, והיהודים מוכנים לעזוב מתוך דאגתם את הארצות, ששם צפויה להם סכנה ומבקשים חסות וביטחון כדי שיוכלו לשוב אל הארץ הקדושה. דעתי נחושה להתערב למענם אצל הסולטן...?

וילהלם התערב אמנם אצל הסולטן בעת ביקורו הרשמי בקושטא באוקטובר 1898, אך ההצלחה לא האירה לו פנים. העדות שבידנו היא אמנם נסיבתית בלבד, אך אין זה קשה להבין מדוע לא יכלה 'חסות גרמנית לחברת התיישבות יהודית' למשוך את לבו של הסולטן. במשך שנים נאבקה תורכיה

H. & B. Ellern, *Herzl, Hechler, the Grand Duke of Baden and the German Emperor, 1896-1904*, 2 Tel Aviv 1962, pp. 48-53. וילהלם השני אל הדוכס הגדול מבאדן, 29 בספטמבר 1898; ראה גם: פרידמן, גרמניה, תורכיה והציונות, עמ' 65-68.

נגד משטר הקאפיטולאציות, שנוצל על-ידי המעצמות האירופיות כמכשיר להתערבות בענייניה הפנימיים. הדחליל של לבנון צרפתית במהדורה שנייה של פלשתינה יהודית-גרמנית היה מרתיע מדי. אחמד טוּיִק, שר-החוץ התורכי שליווה את הקיסר במסעו במזרח, הצהיר ברורות שלסולטן 'אין כל עניין בציונות וברעיון של מלכות יהודית עצמאית'. כך התקררה התלהבותו של וִיִלְהֵלֵם לציונות. טוויק אמר גם בהזדמנות אחרת שתורכיה סילקה את חשבונוֹתיה עם הארמנים במשך שלושה ימים; לציונים תספקנה לה שלוש שעות.³

וִיִלְהֵלֵם חלק, ללא ספק, מחמאה להרצל כשהתעכב לשיחה קלה עמו בשעריה של מקוה-ישראל, להפתעתם של כל הצופים; אך ההודעה הרשמית שהתפרסמה בעקבות הרציון הרשמי עם המשלחת הציונית בירושלים, ב-2 בנובמבר 1898, היתה מאכזבת וחסרת צבע. הנוסח היה משולל כל משמעות פוליטית. לקברניטי המדיניות הגרמנית היה ברור שרק הימנעות מכל תכנית שעלולה להיות לזרא בעיני התורכים תבטיח את המשך חדירתה הכלכלית של גרמניה בדרכ־שלום. דבר זה הכרחי היה בעיקר בעת המשא-ומתן להקמת מסילות-הברזל האנאטולית והבגדאדית. במסיבות אלה מן ההכרח היה שתנועה שנשאה אופי פוליטי מובהק כמו הציונות תידחה לקרן-זווית.⁴

אף-על-פי-כן אפשר לומר בכטחה שעניינה של גרמניה בהתיישבות יהודית בארץ-ישראל התמיד, גם אם לא במהלכים מדיניים. כמו הצרפתים, כך גם הגרמנים תפסו את החשיבות של הפצת ידע לשונם ותרבותם כאמצעי מועיל בתהליך החדירה הכלכלית והתרבותית אל האימפריה העות'מאנית, וחיש-מהר גילו ביהודים נושא מתאים לכך. ברור היה גם שרק התיישבות מתוכננת תוכל להעניק להשקעות הגרמניות הענקיות ביטחון יחסי. אולם משום שמסיבות רבות הגירה והתיישבות גרמנית בקנה-מידה גדול לא היו אפשריים, סבל ה-Drang nach Osten בחסר. יש בכך כדי להסביר בחלקה את הסיבה לכך שהמושבות היהודיות, שעשו חיל על אף התנגדותה של הממשלה התורכית, עוררו את תשומת-לכם של הדיפלומטים הגרמנים. אך אפשר לומר שלא לפני 1912-1913 אשרה הקונסוליה הגרמנית בארץ, וכן שורה של כלכלנים גרמנים ידועים, את החשיבות הטמונה בהתיישבות היהודית לאינטרסים הגרמנים. בה-בעת הובן שהכוון המניע את ההתיישבות היהודית היה הרעיון הציוני, וזה העמיד בעקבותיו את הממשלה הגרמנית לפני הדילמה אם להגיע להסכם עם ההסתדרות הציונית. חידוש דרישותיה של צרפת על סוריה וארץ-ישראל העניק דחיפות מיוחדת לשאלה זו וב-4 בינואר 1913 יעץ פון נֶנְגְנֶהיים, השגריר הגרמני בקושטא, לממשלתו שיהיה זה מועיל מן הבחינה הכלכלית, התרבותית והמדינית אם גרמניה תיתן חסות ליהדות העות'מאנית.⁵ תת-אדמיראל טְרוֹמְלֶר, מפקד יחידת הצי הים-תיכוני, דן בכעיה זו מנקודת-מבט אחרת. לאחר סיור מקיף בחופיה של סוריה וארץ-ישראל הוא הגיע למסקנה שהתנועה הלאומית הערבית מתנקשת באינטרסים התורכים, ואילו הציונים ראויים לתשומת-לב מיוחדת בשל נאמנותם העקבית לתורכיה. הוא שיבח את יוזמתם ואת חריצותם וסבור היה שבעתיד הלא רחוק יתחדש היישוב היהודי כאומה

3 פרידמן, שם, עמ' 76-79.

4 *The Complete Diaries of Theodor Herzl*, ed. R. Patai, II, New York 1960, pp. 743-744, 748-749, 754-757, 767; *The Memoirs of Max I. Bodenheimer—Prelude to Israel*, London 1963, pp. 101-104; Prince Bernhard Bülow, *Memoirs*, II, London 1931, p. 239.

5 פרידמן, גרמניה, תורכיה והציונות, עמ' 73.

82, 86.

5 פרידמן, שם, עמ' 154-155, 161-164.

פגישתם של הרצל ווילהלם השני
בשעריה של מקוה-ישראל, 1898
(תמונה משוחזרת)

ויהיה לו משקל מיוחד בארץ-ישראל. עובדה זו חשובה היתה לגרמניה כשל זיקתם החזקה של היהודים אליה. טְרוֹמְלֶר סבר שְׂדֵי אם תהיה התנגשות בין-עדתית בין ערבים ויהודים – יקבל היישוב ברצון את חסות גרמניה. הוא הסיק כי –

באוכלוסייה היהודית כפלשתינה תוכל גרמניה למצוא אמצעי יעיל כדי לקדם את האינטרסים שלה עד שתביעותיה של צרפת לארץ פוריה ומבטיחה זו תוסרנה כליל משולחן-הדיונים.⁶

ד"ר אֶלְפֶרֶד צִיִּמְרֶמן, תת-שר-החוץ החדש, התרשם מדיווחו של טְרוֹמְלֶר, וקיבל את המלצותיו.⁷ הלך-מחשבה כזה לא היה אפשרי אלמלא העובדה שממשלת תורכיה שינתה באותו זמן את יחסה כלפי ההתיישבות היהודית בארץ. דרישותיהם הגלויות של המנהיגים הערבים הלאומיים לכיזור,

6 A.A.A., *Türkei*, 177, Der Libanon (Syrien), IX (הענק: תורכיה, 195, K176427-32).
7 ראה שם, הערות שוליים.

שהסו שאיפות נסתרות לעצמאות מזה, והנאמנות שאין לערערה של הציונים מזה, הם שהביאו שינוי קיצוני כלפי היישוב היהודי ערב מלחמת-העולם הראשונה. כמה מן התורכים הצעירים ראו במפעל ההתיישבות היהודי נכס כלכלי, אחרים התכוונו לנצלו כמשקל נגד התנועה הלאומית הערבית, שנראתה מסוכנת יותר לתורכיה. טְלֵצַת בֵּיי, שר-הפנים התורכי, ידוע היה במיוחד בשל יחסו הידידותי כלפי היהודים. גזירות על איסור העלייה ('הפתקה האדומה') בוטלו והמושלים התורכים המקומיים עודדו את המתיישבים בדכרי-נועם וזירזום לוותר על נתינותם הזרה ולקבל במקומה נתינות עות'מאנית.⁸

ליכרד ליכטהיים

לא היה זה מוגזם אפוא אם נאמר שערכ מלחמת-העולם הראשונה היתה זהות בכוח של אינטרסים בין גרמניה, תורכיה והציונים. אם צירוף זה לא יצא מן הכוח אל הפועל היה זה בעיקר משום שהציונים בארץ-ישראל לא ידעו על כוונותיה של גרמניה ופתחו בחורף 1913-1914 במלחמת השפות' (Sprachen-Kampf). הדבר הכעיס את הקונסוליה הגרמנית והרתיע את משרד-החוץ הגרמני מקבלת החלטה חיובית על התנועה הציונית. אף-על-פי-כן, עם שוך מלחמת-השונות, שבה גרמניה ותמכה במסקנתה הראשונה, שהציונות היא גורם בעל-ערך וראוי לשבח אותה בתוך מדיניותה במזרח. ב-29 ביוני 1914, הודיע וֶנְגֶנְהַייִם לְרִיכְרְד לִיכְטֵהַייִם, נציגה של ההסתדרות הציונית בקושטא, שגרמניה תהיה מוכנה להגן במקרה הצורך על הציונים ועל מפעלם. לִיכְטֵהַייִם התרשם שאהדתו של וֶנְגֶנְהַייִם היתה כנה ונבעה מן ההכרה שהציונים יכולים לחזק את תורכיה מבפנים ולהועיל גם לגרמניה בהפצת השפעתה במזרח. החודשים הבאים הוכיחו כמה רציני היה וֶנְגֶנְהַייִם בהבטחתו.⁹

להגנתה של גרמניה על היישוב היהודי בארץ נודעה חשיבות רבה להבטחת קיומו, בפרט לאחר הרעת יחסם של השלטונות התורכים. השתלהבותה של הלאומנות התורכית לאחר פרוץ מלחמת-העולם וביטולו של משטר הקאפיטולאציות העמידו את המיעוטים הלא-תורכים במצב חמור. בארץ-ישראל החלו אחמד ג'מל פחה, מפקד המחנה העות'מאני הרביעי, ופמלייתו במדיניות של לחץ וגירויים. ג'מל כינה את הציונות תנועה 'מהפכנית ואנטי-תורכית שיש לעקור אותה מן השורש'. הרדיפות והגירויים ההמוניים עלולים היו להביא שואה על היישוב היהודי אלמלא התערבותם התקיפה של השגרירויות האמריקנית והגרמנית לפני השלטונות בקושטא. מטבע הדברים, חששו הגרמנים פן יראו בהם אחראים למעשי אכזריותם של התורכים, כפי שמיהרו אמנם כנות-הברית יריבותיהם להאשימם. הדיפלומטים הגרמנים חששו מן התדמית השלילית של ארצם בדעת-הקהל האמריקנית וידוע ידעו שבין הידידים המעטים שהיו להם בארצות-הברית היתה הקהילה היהודית רבת-השפעה. התנהגותם ההוגנת של שלטונות הכיבוש הגרמניים בארצות מזרח-אירופה כלפי האוכלוסייה היהודית — בניגוד ליחסה המשפיל של רוסיה הצארית — וכן

8 תורכיה, 195, K 176407-14; לויטפד-הארדג אל משרד-החוץ הגרמני, 4 במאי 1913; שם, K 177300-46, תזכיר של הקונסול ברודה, 28 באוגוסט 1915.

9 ליכטהיים אל הוועד-הפועל הציוני, 29 ביוני 1914, הארכיון הציוני המרכזי [להלן: אצ"מ] Z3/11; ריכרד ליכטהיים, שאר ישוב — זכרונות ציוני מגרמניה, תל-אביב 1953, עמ' 277-272. על מלחמת השפות ראה: פרידמן, גרמניה, תורכיה והציונות, פרק עשירי. וביתר פירוט: I. Friedman, 'The Hilfsverein der deutschen Juden, 1901-1908', *Leo Baeck Year Book*, XXIV (1979), pp. 291-319

ההבטחה להגן על היישוב היהודי בארץ-ישראל יצרו הלך-רוח אוהד כלפי גרמניה בקרב יהדות העולם; אך השמועות על הרדיפות בידי התורכים עמדו לערער את האמון בכנותה או ביכולתה לעמוד בהבטחתה. השגריר ונגנדיים הכין זאת יפה וממשלתו לא נאלצה לדרכן אותו. הוא התערב פעמים רבות אצל הממשלה התורכית ונוכח לדעת ששר-הפנים טלעת ביי גילה הבנה רבה לחשיבותה של השאלה, גם אם נראה היה שלא טלעת ולא הוזיר הגדול היה לאל ידם לרסן את ג'מל פחה ששלט בסוריה ובארץ-ישראל כרוזן לא-תלוי כמעט.¹⁰

תורכיה לא היתה בת-כרית נוחה, וכשל חשדנותה הכרונית נאלצה גרמניה לנהוג כלפיה משנה זהירות. אולם, על אף היחסים המתוחים – בין השאר בשאלה הארמנית – שיגרה הממשלה הגרמנית בנובמבר 1915 הוראה רבת-משמעות אל הקונסוליה שלה בארץ-ישראל. המסמך היה סודי ביותר ונאמר בו, בין השאר, ש'מן הבחינה המדינית רצוי לגלות יחס אוהד כלפי הציונות וכלפי מטרותיה'. הקונסוליה נדרשה להושיט במקרה הצורך עזרה ליישוב היהודי – ובכל דרך אפשרית.¹¹

גרמניה לא היתה טורחת להוציא הוראות אלה אם לא היו לה סיבות מדיניות חשובות לעשות זאת. ראשית, היא קוותה לחזק את ידיהם של המנהיגים הציונים הגרמנים שיזכו בהישגים רבים ככל האפשר בשדה התעמולה. אולם סיבה חשובה יותר נגעה לחישובים לטווח ארוך. עם פרוץ המלחמה נתקלה גרמניה לראשונה בשאלה יהודית במזרח-אירופה מחוץ לגבולותיה. הכיבושים הצנאיים הביאוהו במגע ישיר עם המוני יהודים. במשך החודשים הראשונים היו תחת שלטונה של גרמניה כשני מיליון יהודים ובסוף 1915 – כחמישה מיליון וחצי מתוך שישה מיליון יהודי רוסיה. הגרמנים הבינו שיחסם העוין של הפולנים ערער את בטחונה של היהדות המקומית. נוסף על כך, בעקבות מדיניות הגירושים האכזרים של ממשלת הצאר, נעקרו כמיליון ומחצה יהודים חושבי איזור הגבול ממקומות-מושבותיהם. כך נוצרה בעיית פליטים קשה; כחוגים הרשמיים והלא-רשמיים הובע החשש שמא רבים מן הפליטים יהגרו בתום המלחמה מערבה. כדי לחסוך מגרמניה קושי זה הוצע כי אם תצאנה מעצמות המרכז מן המלחמה כמנצחות, תשכנע גרמניה את תורכיה בת-כריתה לבטל את כל ההגבלות על עלייה ועל התיישבות יהודית בארץ-ישראל. הגרמנים לא שאפו להכריח את יהודי מזרח-אירופה לנוע אל ארץ-ישראל בניגוד לרצונם, אך קיוו שהרעיון הציוני ימלא תפקיד מועיל גם מבחינתם-הם. כוח-המשיכה של חיים לאומיים חופשיים בארץ-ישראל, כך סברו, יגבר על כל פיתוי להגר אל ארץ אחרת.¹²

ד"ר ויקטור יעקבסון, מנהיג ציוני גרמני, טען כי ד"ר צ'ימ'מן, תת שר-החוץ הגרמני, רכש 'אהדה לא מוגבלת' לרעיון הציוני והתכוון להעלות את השאלה היהודית על שולחן-הדיונים בוועידת-השלום שעתידיה היתה להתכנס. אולם כל עוד נמשכה המלחמה, הוא חשב כי מוטב להימנע מכל הזדהות פומבית עם הציונות, מתוך התחשבות בתורכיה. 'מטרתנו העיקרית', הצהיר לפני יעקבסון, 'לשמור על קיומו ושלמותו של היישוב בארץ. את השאר יש לדחות עד לאחר המלחמה'.¹³

ד"ר ויקטור יעקבסון

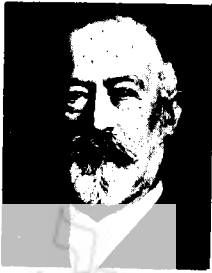
10 פרידמן, שם, עמ' 197-204, 212-227.

11 תורכיה, 195, K177404-7, מטרייך אל בטמן-הולנוג, 22 בנובמבר 1915, שדר מספר 603 ונספחים; פרידמן, שם, עמ' 265-267.

12 פרידמן, שם, עמ' 252-267.

13 יעקבסון אל ליכטהיים, 9 במארס, 24, 26 באוקטובר 1916, אצ"מ 23/61, 23/58.

אולם באביב 1917, כשנדע כברלין שהבריטים עושים מאמצים של ממש למשוך לצדם את התנועה הציונית, לא יכול היה צ'ימְרֶמן, שהועלה כינתיים לדרגת שר-החוץ, לשבת עוד בחיבוק ידיים. מן המסמכים הרשמיים מסתבר שהוא התכוון לשכנע את הממשלה התורכית להוציא הצהרה משותפת או בה-בעת כדבר עלייה והתיישבות יהודית חופשית בארץ-ישראל. האקלים הפוליטי בקושטא נעשה באותו זמן נוח לציונים יותר מאשר אי-פעם. טלעת נתמנה לוויזר הגדול ודויד ביי, מתאסלם מכת הדוֹנְמָה, הזמן לשרת כשר-הכספים; שניהם היו צירוף מרשים בקאבינט התורכי. לצ'ימְרֶמן היה אפוא יסוד לאופטימיות. הוא ידע גם שטלעת ניהל משא-ומתן חשאי עם יעקב שיף, איל הכספים היהודי מניו-יורק, בדבר זכויות העלייה וההתיישבות ליהודים בארץ תמורת מלווה כספי. לפיכך הסיק שהשעה כשרה היתה לשכנע את עמיתיו התורכים כדבר הצורך לפרסם הצהרה שתמשוך את לב יהודי העולם כדי להקדים את הבריטים. אלא שרִיכְרֶד קִילְמָן, השגריר הגרמני החדש בקושטא, הסתייג נמרצות מתכנית זו. קִילְמָן חשש – וחוגי הצבא הגרמני הסכימו עמו – שהצהרה כזו תשפר במידה ניכרת את היחסים הלבביים שבין תורכיה וארצות-הברית, וכיוון שיחסיה של גרמניה עם אמריקה היו מתוחים אז, נראתה לו התפתחות כזו לא-רצויה. עם כניסתה של ארצות-הברית למלחמה נגד גרמניה, באפריל 1917, וניתוק היחסים הדיפלומטיים בין וושינגטון לקושטא, נמוג הרעיון להצהרה פר-ציונית של מעצמות המרכז. לאחר התפטרותו של צ'ימְרֶמן באוגוסט 1917 ומינויו של קִילְמָן למשרת שר-החוץ, נעשה הסיכוי להידברות עם הציונים קלוש אף יותר.¹⁴

יעקב שיף

ממשלת גרמניה לא יכלה להתחרות בבריטים בעניין הציוני, ומאז אוגוסט 1917, עם מינויו של שר-החוץ החדש, מאנה לעשות זאת. אף-על-פי-כן אין להכחיש שהיה זה בעיקר בשל התערבותה התקיפה של ממשלת גרמניה שמנעה את הסכנה החמורה שריחפה על היישוב היהודי בארץ בשנת 1917. הישג זה יש לזקוף בעיקר לזכותו של צ'ימְרֶמן, שאלמלא נחישות החלטתו עלול היה ג'מל פחה לעשות כלה ביישוב.

בערומיותו האופיינית ניצל ג'מל את התקפת הבריטים על עזה בסוף מארס 1917 כדי לפנות את האוכלוסייה היהודית מיפו ומתל-אביב מתוך דאגתו, כביכול, לבטחונה מן 'האויב התוקפן'. אולם הקונסוליה הגרמנית חשדה בו שרצה להשמיד את היהודים, חשד שהתאשר כשניסה להרחיב את מדיניות הפינוי שלו אל עבר ירושלים, אף-על-פי שלא נשקפה לה כל סכנה. גנרל פֶרִידְרִיך קֶרס פוֹן קֶרְסֶנְשְׁטֵיין, ראש המטה של המחנה הרביעי, הסיר בזריזות רבה את הלוט ממזימתו של ג'מל ובעקבות דיווחיו דרש המטה הצבאי הגרמני – בעצתו של צ'ימְרֶמן – את ביטולה במפגיע. תושבי ירושלים היהודים ובמושבות הדרום ניצלו אפוא מרעב וממוות.

התערבותה הנמרצת של גרמניה והתגובה החריפה בעיתונות העולם לגירוש יפו-תל-אביב, ריסנו את ג'מל רק לזמן-מה. גילויה של קבוצת 'נילי' באוקטובר 1917 סיפק לו הזדמנות נאותה להוציא אל הפועל את זממו. היישוב כולו הסתייג מקבוצת 'נילי' הפרו-בריטית מתוך חששו שכל גילוי של אי-נאמנות כלפי השלטונות ועזרה פעילה לאויב תסכן את שלומו. הלקח מגורלם הטראגי של הארמנים לא נשכח וחלילה היה לאיש לתת תואנה כלשהי בידי השליט התורכי הנקמן. על אף חפותם של רוב יהודי הארץ, הזמין ג'מל ב-8 בנובמבר 1917 את באי-כוחו של היישוב והודיעם שבעיניו כל

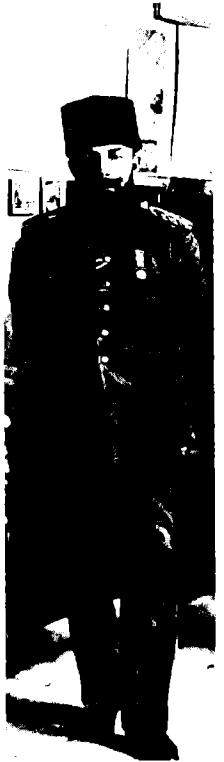
14 פרידמן, גרמניה, תורכיה והציונות, עמ' 282-288, 294-295, 297-307, 328.

היהודים אשמים במעשי הריגול. מושלה התורכי של חיפה הוסיף ואיים שהמושבות היהודיות 'תהפכנה לעיי חורבות'. עתיד היישוב הוטל על כפות-המאזניים.

בשל צירוף מקרים קראה לפתע הממשלה לג'מל לחזור לקושטא וגנראל פון פֶּלְקֶנְהַייִם הגיע לירושלים כדי למלא את מקומו. יהודי הארץ נשמו לרווחה. רק קצת מבין אנשי 'נילי' נאסרו והיישוב כולו זוכה מאשמה. בחורף 1917, כשכבשו הבריטים את חלקה הדרומי של הארץ, מצאו להפתעתם שלבד מיפו-תל-אביב נשארו מושבות הדרום שלימות על תלן. המנהיגים הציונים הגרמנים הוקירו את עזרת ממשלתם והודו לה רשמית. נרגשים במיוחד היו דבריו של ד"ר יעקב טהון, ממלא-מקום ראש המשרד הארץ-ישראלי, שכתב בין השאר:

היינו סובלים נזק לא ישוער אלמלא היתה מגינה עלינו זרועה התקיפה של ממשלת גרמניה בשעת סכנה. התנאים החדשים בארץ לא ישכיחונו זאת ... היה לנו מזל מיוחד שבימים הקריטיים האחרונים נמסר הפיקוד העליון לידי של גנראל פֶּלְקֶנְהַייִם. אם ג'מל היה נשאר אתראי הוא היה מגרש את האוכלוסייה ומחריב את היישוב, כפי שאמנם איים תכופות. אנו וכל תושבי הארץ חבים תודה עמוקה לפֶּלְקֶנְהַייִם על שמנע גירוש כללי ועל שהצילנו מחורבן.¹⁵

בסתיו 1918 הביסו הבריטים את הצבא התורכי והתקופה העות'מאנית באסיה הגיעה אל קצה. משוחררת מנטל הברית עם תורכיה היתה גרמניה חופשית לצאת בריש-גלי ולתמוך בציונות ללא הסתייגות. באפריל 1919 הצהיר הרוזן פְּרוֹקְדוֹרְף-רֶנְטְצַאוּ, שבא במקומו של קִילְמֶן כשר-חוץ, על הסכמתו המלאה לתכנית שהגישה ההסתדרות הציונית לוועידת השלום בפאריס. תכנית זו דרשה 'יצירת תנאים פוליטיים, מנהליים וכלכליים כאלה שיכטיחו את פיתוחה של ארץ-ישראל לקהילייה אוטונומית'.¹⁶ אולם, הזכות להביע דעה נשללה מגרמניה בוועידת השלום שעה שכריטיניה יצאה מן המלחמה כמעצמה הנהנית העיקרית. אף-על-פי-כן אין לערער על זכותה ההיסטורית של גרמניה. היא היתה המעצמה האירופית הראשונה שסייעה לציונים והגנה על מפעלם בארץ-ישראל באורח נמרץ ביותר. אלמלא התערבויותיה המתמידות אצל הממשלה התורכית (עד לאפריל 1917 גם ארצות-הברית עשתה זאת) ספק אם היה נשאר היישוב היהודי בארץ אחרי מלחמת-העולם. בעקבות הצהרת בלפור הופנו אמנם כל אלומות-האור אל עבר בריטניה, אך שירותה של גרמניה לא נפל בערכו משום שספק אם אפשרית היתה התפתחותו של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל בלי יהודים (Judenrein Palästina).

ג'מל פחה, 1914

15 שם, פרק שישה-עשר; הג"ל: 'German Intervention on Behalf of the Yishuv, 1917', *Jewish Social Studies*, XXXIII, no. 1, pp. 24-43

16 למשא-ומתן לשלום, 22 במארס 1919, L381517; חזכיר, מארס 1919, L381507; שר-החוץ אל שר-הפנים, 25 באפריל 1919, L381482-3